

การศึกษาประติมากรรมทุรคามหิชาสุมรรตินิกิ สมัยอิทธิพลศิลปะเขมรที่พบในประเทศไทย

The study of Durga Mahishasura Mardini Sculptures, Khmer Art Influences Eound in Thailand

วันที่รับบทความ : 17 มิถุนายน 2562

เนื่ออ่อน ขว้ทองเขียว ¹

วันที่แก้ไขบทความ : 12 สิงหาคม 2562

วันที่ตอบรับบทความ : 14 สิงหาคม 2562

บทคัดย่อ

ทุรคามหิชาสุมรรตินิกิเป็นความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพระอุมาซึ่งเป็นเทวีที่สำคัญในศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ปัจจุบันนับถือกันว่าพระองค์เป็นชายาของพระศิวะซึ่งเป็นเทพเจ้าสูงสุดในศาสนาฮินดู ไศวนิกาย ความเชื่อเกี่ยวกับพระแม่ทุรคาปางมหิชาสุมรรตินิกิเริ่มปรากฏในวัฒนธรรมอินเดียสมัยหลังพระเวทในฐานะเทวีท้องถิ่นผู้ประทานชัยชนะ สมัยหลังพระเวทจนถึงสมัยคุปตะ ความเชื่อเกี่ยวกับพระแม่ทุรคาถูกรวมเข้ากับพระอุมาและถูกยกฐานะขึ้นเป็นชายาหรือศักดิ์ของพระศิวะ ทุรคามหิชาสุมรรตินิกิจึงเป็นปางดุร้ายภาคหนึ่งของพระอุมา เมื่ออารยธรรมอินเดียได้แพร่มายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีการบูชาพระองค์โดยปรากฏเป็นงานศิลปกรรมในดินแดนต่าง ๆ ที่รับอารยธรรมจากอินเดีย เช่น ชาวเขมร ฯลฯ ในดินแดนไทย โดยเฉพาะสมัยอิทธิพลศิลปะเขมรในประเทศไทยพบประติมากรรมทุรคามหิชาสุมรรตินิกิอย่างน้อย 3 ชิ้น ได้แก่ 1) ประติมากรรมจากเมืองศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี 2) สมบัติส่วนพระองค์ของพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ ยุคล และ 3) ทับหลังจากปราสาทเมืองแขก จังหวัดนครราชสีมา ประติมากรรมทั้ง 3 ชิ้นมีรูปแบบทางศิลปกรรมที่แสดงถึงอิทธิพลศิลปะอินเดีย ศิลปะเขมร และศิลปะชวา

คำสำคัญ : ทุรคามหิชาสุมรรตินิกิ ศิลปะเขมรในประเทศไทย ประติมานวิทยา

¹ รองศาสตราจารย์ ดร. ประจักษ์มนุชยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสวนดุสิต
e-mail: lekhrouthongkhieo@hotmail.com

The study of Durga Mahishasura Mardini Sculptures, Khmer Art Influences Eound in Thailand

Received: June 17, 2019

Nuaon Khrouthongkhieo¹

Revised: August 12, 2019

Accepted: August 14, 2019

Abstract

Durga Mahishasura Mardini is a belief that is related to the Uma, which is a very important goddess in Brahmin-Hindu. It is now considered that she is consort of the lord Shiva, the highest deity in Hinduism, Shiva cult. The belief about Durga Mahishasura Mardini began to appear in Indian culture in the post vedic period as a local goddess who gave victory. From the post vedic period to the Gupta period, the belief about Durga was combined with Uma and was elevated to become a consort or Shakti of Shiva. Durga or Durga Mahishasura Mardini was, therefore, a fierce part of Uma. When Indian civilization spread to Southeast Asia, there was a worship of her, which appeared as a work of art in various kingdoms that have been civilized from India, such as Java, Khmer, etc., in the Thai land. In this period, at least 3 pieces of durga Mahishasura Mardini culture were found. Those included 1) sculpture from Sri Mahosot, Prachenburi 2) possessions of H.H. Prince Phanuphan Yukol and 3) lintel from prasat mueng kak, Nakhon Ratchasima. The 3 sculptures were artistic styles that represent Indian art, Khmer art and Javanese art.

Keywords: Durga Mahishasura Mardini, Khmer art in Thailand, Iconography

¹ Ph.D., Assoc. Prof, Suan Dusit University, Faculty of Humanities and Social Sciences
e-mail: lekhroutongkhieo@hotmail.com

บทนำ

ประติมากรรมทุรคามหิชาสูรมรรตินี (Durga Mahishasura Mardini) เป็นความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพระอุม่า (Uma) หรือนางปารวตี (Parvati) ซึ่งเป็นเทวีที่สำคัญยิ่งในศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ปัจจุบันนับถือกันว่าพระองค์เป็นชายาของพระศิวะซึ่งเป็นเทพเจ้าสูงสุดในศาสนาฮินดู ลัทธิไศวนิกาย ความเชื่อเกี่ยวกับพระอุมามีวิวัฒนาการมาจากการบูชาเพศหญิงว่ามีฐานะสูงสุดซึ่งเป็นความเชื่อที่มีมาตั้งแต่สมัยยุคหิน (M.C.P. Srivastava, 1979, p. 14–23) จนเมื่อเข้าสู่ยุคอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ (3,000 – 2,000 ปีก่อนพุทธกาล) เกิดลัทธิบูชาเพศหญิงว่าเป็นสัญลักษณ์ของการให้กำเนิดและความอุดมสมบูรณ์ เมื่อชาวอารยันเข้ามาตั้งรกรากในอินเดีย ได้นำความเชื่อในเทพเจ้าของตนเข้ามาด้วย มีการจัดตั้งสังคมและศาสนาบนพื้นฐานเพศชายเป็นใหญ่ ตามความเชื่อของชาวอารยัน เทพและเทวีที่เป็นตัวแทนปรากฏการณ์ธรรมชาติมีหน้าที่สร้างสรรค์และทำลายแตกต่างกันไป

ในสมัยพระเวท (2,000 – 1,100 ปีก่อนพุทธกาล) เทพและเทวีต่าง ๆ ถูกพัฒนาให้มีคุณสมบัติซับซ้อนมากขึ้น สมัยปลายพระเวท พระอุม่าเริ่มมีความสัมพันธ์กับรุทร (Rudra) ซึ่งต่อมาก็คือพระศิวะ (Shiva) สมัยหลังพระเวท (ราว 800 ปีก่อนพุทธกาล – พุทธศตวรรษที่ 9) คติความเชื่อเกี่ยวกับพระอุมามีหลากหลายรูปแบบ มีทั้งการบูชาพระนางในฐานะพระแม่ผู้ประทานความอุดมสมบูรณ์และเทพีแห่งชัยชนะ ในสมัยคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 9 – 11) พระอุม่าได้รวมคุณสมบัติของเทวีท้องถิ่นไว้ที่พระองค์และถูกยกฐานะขึ้นเป็นชายาหรือศักติของพระศิวะโดยพระนางคือ แหล่งเสริมอำนาจที่สำคัญของพระศิวะ ในสมัยคุปตะนี้เองที่ประติมากรวิทยาของพระอุมามีวิวัฒนาการมากขึ้นโดยพบในปางดุร้ายทั้งที่เรียกว่า พระแม่กาลี พระแม่ทุรคาหรือทุรคามหิชาสูรมรรตินี ฯลฯ ครั้นเมื่ออารยธรรมอินเดียได้แพร่มายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีการบูชาพระองค์โดยปรากฏเป็นงานศิลปกรรมในดินแดนต่าง ๆ ที่มีการติดต่อค้าขายและรับอารยธรรมมาจากอินเดีย เช่น ขวา เขมร ฯลฯ ในดินแดนไทย โดยเฉพาะสมัยอิทธิพลศิลปะเขมรในประเทศไทย (พุทธศตวรรษที่ 12 – 18) พบประติมากรรมทุรคามหิชาสูรมรรตินีอย่างน้อยจำนวน 3 ชิ้น ซึ่งเป็นที่มาของการศึกษาครั้งนี้

คติความเชื่อและรูปเคารพทุรคามหิชาสูรมรรตินีในอินเดีย

“พระแม่ทุรคา” เป็นพระนามที่ใช้เรียกเทวีในตอนปราบอสูรที่ชื่อว่า “มหิชาสูร” มักแสดงเป็นรูปเทวีทรงอาวุธต่าง ๆ ในพระหัตถ์ มักปรากฏพร้อมสิงห์ซึ่งเป็นพาหนะของพระองค์ ส่วนคำว่า “ทุรคามหิชาสูรมรรตินี” หมายถึง เทวีที่ปรากฏร่วมกับมหิชาสูรโดยมีสัตว์พาหนะของพระองค์อยู่ด้วยหรือไม่ก็ได้ ในอินเดียเริ่มมีคติการบูชาพระแม่ทุรคาในฐานะเทวีแห่งชัยชนะมาตั้งแต่สมัยหลังพระเวท โดยปรากฏพระนามในวรรณกรรมสำคัญเรื่อง “มหากาพย์” มีบทสวดที่กล่าวถึงพระนางทุรคาในตอนที่อรชุนได้รับคำแนะนำจากพระกฤษณะว่าให้ไปสวดอ้อนวอนพระนางเพื่อให้ได้ชัยชนะในการทำสงคราม (Shiha, 1983, p. 35) แสดงว่าช่วงเวลาดังกล่าวเป็นที่ยอมรับกันว่านางทุรคามหิชาสูรมรรตินีด้านการรบและชัยชนะแต่เป็นเพียงความเชื่อในระดับท้องถิ่น

สมัยราชวงศ์สุโขทัย (พุทธศตวรรษที่ 6 – 9) มีการบูชาพระนางทศพรคาในปางมเหษีสวรรค์นี้โดยพบเป็นงานศิลปกรรม เช่น ประติมากรรมดินเผาขนาดเล็กจากเมืองมฤดา รัฐอุตรประเทศ (ภาพที่ 1) อายุราวพุทธศตวรรษที่ 6 เป็นภาพพระนางทศพรคา มี 4 กร ทรงผ้าโสร่งสีนํ้าเงินใช้พระหัตถ์ล่างทั้ง 2 จับเข่าและหางของมเหษีสวรรค์ พระหัตถ์ขวาบนทรงตรีศูลที่ชี้ลงเบื้องล่าง หรือประติมากรรมแกะสลักจากเมืองมฤดาเช่นกัน (ภาพที่ 2) กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 7 พระนางทรงประทับยืน มี 6 กร โนมพระวรกายกดลงที่ตัวอสุรูปควาย พระหัตถ์ขวาล่างกอดหลังอสุรูปควาย พระหัตถ์ขวาบนทั้ง 2 ทรงดาบและวัตรูปกลม พระหัตถ์ซ้ายล่างทรงจับคออสุรูปเชิดขึ้น พระหัตถ์ซ้ายบนทรงพระจันทร์เสี้ยว

ตัวอย่างชิ้นต่อมาพบที่เมืองซาร์ซาบาส (Sarsabaz) (ภาพที่ 3) เป็นงานประติมากรรมดินเผา กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 8 – 9 พระนางทศพรคาประทับยืนยกพระบาทซ้ายกดลงบนหลังของอสุรูปควาย ทรงมี 4 กร พระหัตถ์ซ้ายบนทรงกระจก พระหัตถ์ซ้ายล่างทรงจับศีรษะอสุรูปเชิดขึ้น พระหัตถ์ขวาบนทรงดาบคล้ายกับกำลังเงื้อมตัดศีรษะอสุรูป พระหัตถ์ขวาล่างชำรุด ประติมากรรมดังกล่าวแสดงท่าทางการเคลื่อนไหวที่ดูรุนแรงและอาจเป็นต้นแบบในการสร้างรูปเคารพทศพรคามเหษีสวรรค์นี้ในยุคต่อมา

ภาพที่ 1 ประติมากรรมดินเผาทศพรคามเหษีสวรรค์นี้ในสมัยราชวงศ์สุโขทัย
ที่มา : Pal, 1986, p. 234

ภาพที่ 2 ประติมากรรมแกะสลักทศพรคามเหษีสวรรค์นี้ในสมัยราชวงศ์สุโขทัย

ที่มา : Pal, 1986, p. 195

ภาพที่ 3 ประติมากรรมดินเผาพุทธคามหิชาสุมรรตินิกในสมัยปลายราชวงศ์กุษาณะ

ที่มา : <https://www.academia.edu>

สังเกตว่าการสร้างรูปเคารพพุทธคามหิชาสุมรรตินิกในสมัยราชวงศ์กุษาณะ ยุคแรก ๆ เทวียจะมี 2 กร ต่อมาทรงมี 4 – 6 กร พระหัตถ์ขวาทรงตรีศูลหรือหอกที่แทงเข้าไปในลำตัวอสุร มักทรงหอกและตรีศูล ในสมัยกุษาณะยังไม่ปรากฏรูปสิงโตซึ่งเป็นพาหนะของพระองค์ ตัวอสุรยังทำเป็นรูปควายที่ไม่ใช่ครึ่งคนครึ่งควาย อีกทั้งพระนางยังไม่ได้แสดงท่าตัดศีรษะอสุรแต่อย่างใด (Srivastava, 1978, p. 69)

ความเชื่อเกี่ยวกับพระแม่ทุรคาในปางมหิชาสุมรรตินิกปรากฏหลักฐานเด่นชัดมากขึ้นในภายหลัง คัมภีร์ศาสนาพราหมณ์ – ฮินดูหลายฉบับล้วนมีโครงเรื่องคล้ายกัน เช่น คัมภีร์รามานปุราณะ (Vamana Purana) กล่าวถึงเหล่าเทวดาที่พ่ายแพ้ต่อมหิชาสุร (ผู้ได้รับพรจากพระอิศวรว่าจะไม่มีใครทำอันตรายได้) จึงไปขอความช่วยเหลือจากพระพรหมและพระนารายณ์ พระนารายณ์จึงทรงสั่งให้พระพรหมและเทวดาทั้งหลายแปลงแสงแห่งความพิโรธออกมา ปรากฏเป็นภูเขาลูกหนึ่งและมีเทวีพระองค์หนึ่งเสด็จออกมา พระนางมีแสงสว่างดุจพระอาทิตย์หนึ่งพันดวง เหล่าเทวดาจึงทรงประทานอาวุธให้พระนาง เช่น พระอิศวรประทานตรีศูล พระนารายณ์ประทานจักร พระอินทร์ประทานวัชร ท้าวหิมวันประทานสิงโต ฯลฯ เมื่อพระนางทรงได้รับอาวุธและพรจากเทพทั้งปวง ทรงเสด็จไปปราบมหิชาสุรโดยทรงสิงห์เป็นพาหนะ ท้ายที่สุดทรงเอาชนะมหิชาสุรได้ (Rao, 1986, p. 350)

ในสมัยคุปตะ คติการบูชาพุทธคามหิชาสุมรรตินิกได้รับความนิยมอย่างมาก โดยพบเป็นงานประติมากรรมแพร่หลายทั่วทั้งอินเดีย เช่น ในอินเดียเหนือ ประติมากรรมจากเมืองนาค (Nagar) รัฐราชสถาน (ภาพที่ 4) กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 9 – 10 เทวียจะมี 2 กร พระหัตถ์ขวากดบนหลังอสุร พระหัตถ์ซ้ายยกศีรษะอสุรให้เชิดขึ้นจนขาหน้าอสุรลอยขึ้นจากพื้นดิน ด้านล่างปรากฏรูปสิงโต

นอกจากพบเป็นรูปเคารพแล้ว ยังนิยมแกะสลักเป็นภาพเล่าเรื่องตกแต่งสถาปัตยกรรมอีกด้วย เช่น ภาพสลักบนกุฎจากเมืองมูรา (ภาพที่ 5) จัดแสดงที่พิพิธภัณฑ์อัลลาฮาบัด กำหนดอายุได้ราวพุทธ

ศตวรรษที่ 11 (Roy, 2014) พระนางทุรคาทรงโธติยาว ประทับยืนตรีภังค์ (ยืนเอี้ยวพระวรกาย) ยกพระบาทขวากดลงบนศีรษะอสูรรูปควาย พระหัตถ์ขวาหน้าทรงตรีศูลด้ามยาวที่แทงลงไปบนหลังอสูร พระหัตถ์ขวาหลังทรงดาบ พระหัตถ์ซ้ายหน้าจับหางอสูร พระหัตถ์ซ้ายหลังทรงโล่

ภาพที่ 4 ทุรคามหิชาสูรมรรตินีจากเมืองนาค
ที่มา : Simmons, 2008, p. 100

ภาพที่ 5 ทุรคามหิชาสูรมรรตินีจากเมืองกุมรา
ที่มา : (Roy, 2014) และ <http://www.ebangla pedia.com>

นอกจากนี้ยังนิยมแกะสลักเป็นภาพเล่าเรื่องในวิหารถ้ำ เช่น ถ้ำพาทามิหมายเลข 1 ศิลปะสมัยราชวงศ์จาลูกยะ กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 12 (ภาพที่ 6) องค์ประกอบโดยรวมมีความใกล้เคียงกัน ที่ต่างออกไปคือ พระนางทรงตรีศูลในพระหัตถ์ขวาหน้า ยกตรีศูลตั้งขึ้นและใช้ด้ามกดลงบนศีรษะอสูร พระหัตถ์ขวาหลังทรงจักร ใช้พระหัตถ์ซ้ายหน้ายกหางของอสูรลอยขึ้น พระหัตถ์ซ้ายหลังยกขึ้นทรงสังข์ ด้านข้างมีเทวดาเหาะ

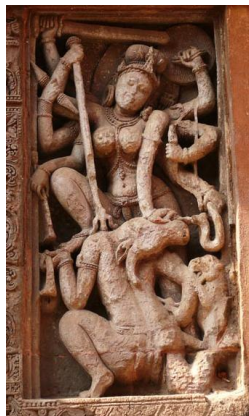
ตัวอย่างงานประติมากรรมประดับผนังจากรัฐโอริสสา วิหารไบตลลา ดูลา (ภาพที่ 7) กำหนดอายุได้ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 14 แสดงพัฒนาการที่ต่างออกไป กล่าวคือ นางทุรคามี 8 กร พระหัตถ์ขวา

ยกตรีศูลแทงคออสูร ทรงวัชระ และดาบ อีกพระหัตถ์หนึ่งไม่สามารถระบุชนิดของอาวุธได้แน่ชัด พระหัตถ์ซ้ายหน้าสุดกดศีรษะอสูร ที่เหลือทรงงู คันธนู และโล่ พระบาทขวายกสูงเหยียบไหล่อสูร ตัวอสูรมีพัฒนาการจากที่เคยเป็นรูปควายเหมือนจริงกลายเป็นคนศีรษะเป็นควายกำลังนั่ง และมีสิ่งหึ่งกำลังตะปบอสูรอยู่ด้านข้าง ลักษณะท่าทางของประติมากรรมให้ความรู้สึกเคลื่อนไหวอย่างรุนแรงและดูเป็นธรรมชาติ

ตัวอย่างทุรคามหิชาสุรมรรทินิศิลป์สมัยจันทละ จากพิพิธภัณฑ์ปริญซอพอเวลส์ (ภาพที่ 8) กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 16 – 17 พระนางทุรคาทรงเครื่องอย่างงดงามมี 4 กร พระหัตถ์ขวาหน้าแทงตรีศูลซึ่งด้ามหักชำรุดลงไปบนหลังอสูรรูปควาย พระหัตถ์ขวาหลังทรงดาบ พระหัตถ์ซ้ายหน้าจับศีรษะอสูรให้เข็ดขี้้น พระหัตถ์ซ้ายหลังทรงโล่ ด้านล่างมีสิ่งโตกำลังตะปบอสูร รายล้อมด้วยเหล่าคณะด้านบนมีเทวดาประกอบ

ภาพที่ 6 ทุรคามหิชาสุรมรรทินิจากถ้ำปาทามิ
ที่มา : [http:// www.shadowsgalore.com](http://www.shadowsgalore.com)

ภาพที่ 7 ทุรคามหิชาสุรมรรทินิ ศิลปะสมัยหลังคุปตะ
ที่มา : <http://jyrichter.us/travel/India2010/Orissa/Orissa.htm>

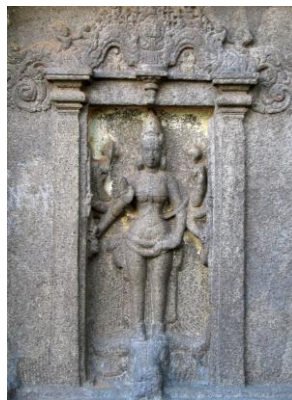
ภาพที่ 8 ทุรคามหิชาสุรมารติณี ศิลปะสมัยจันทะเล
ที่มา : ผู้เขียน

ในอินเดียใต้ ตัวอย่างทุรคามหิชาสุรมารติณี จากคาบสมุทรเดคาน ได้แก่ ประติมากรรมจากกลุ่มถ้ำเอลโลราซึ่งพบจำนวนมาก เช่น บริเวณทางเข้าถ้ำหมายเลข 29 (ภาพที่ 9) ศิลปะสมัยราชวงศ์วากฏกะ กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 15 พระนางทรงมี 8 กร ทรงอาวุธต่างชนิด ประทับยืนบนตัวสุรเอียวพระวรกายมาด้านหน้า มีการแสดงออกที่ต่างออกไป คือ พระนางทรงใช้ตรีศูลแทงอสุรรูปคนที่โผล่ออกมาจากอสุรรูปควายซึ่งถูกตัดศีรษะแล้ว ในภาพไม่ปรากฏสิงโต และมีรูปบุคคลที่เป็นคณะเพิ่มขึ้น

ตัวอย่างทุรคามหิชาสุรมารติณี สมัยปัลลวะที่มามัลลปุระ (Mamallapuram) (ภาพที่ 10) กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 12 นางทุรคาประทับยืนสมถั่งค์ (ยืนตรง) บนอสุรรูปควายที่มีแต่ศีรษะและหันหน้าตรง ทรงมี 8 กร พระหัตถ์ขวามือแสดงอภัยมุทรา ที่เหลือทรงดาบและจักร พระหัตถ์ซ้ายยื่นทรงท้าวพระโสณี ที่เหลือทรงคันธนู โล่ และสังข์ ทรงนุ่งโศติยาว มีชายผ้าผูกเป็นวงโค้งห้อยลงมาด้านหน้าเป็นรูปตัวยู บริเวณใกล้เคียงกันนั้นที่มณฑปมหิชาสุรมารติณี (Mahishasuramardini Mandapa) พบประติมากรรมอีกภาพหนึ่งที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นศิลปะสมัยราชวงศ์ปัลลวะที่งดงามที่สุดชิ้นหนึ่ง (ภาพที่ 11) องค์ประกอบของภาพให้ความรู้สึกเคลื่อนไหวอย่างมาก พระนางมี 8 กร ทรงขีสังข์ พระหัตถ์คู้หน้าทรงธนู ที่เหลือทรงดาบ กระดิ่ง จักร กริช บ่วงบาศ และสังข์ กองทัพของพระนางต่างถืออาวุธมุ่งเข้าหามหิชาสุรที่มีตัวเป็นคนแต่ศีรษะเป็นควาย ส่วนกองทัพอสุรแสดงท่าตกใจ บ้างแตกพ่ายหลบหนี บ้างยอมจำนน

ภาพที่ 9 ทุรคามหิษาสุรมรรทนี บริเวณทางเข้าถ้ำเอลโลราหมายเลข 29
ที่มา : ผู้เขียน

ภาพที่ 10 ทุรคามหิษาสุรมรรทนี จากมามัลลปุร่า
ที่มา : ผู้เขียน

ภาพที่ 11 ประติมากรรมทุรคามหิษาสุรมรรทนี จากมณฑปมหิษาสุรมรรทนี มามัลลปุร่า

ที่มา : ผู้เขียน

ตัวอย่างทุรคามหิชาสุรมรรตินิกในอินเดียใต้ วิหารคังโคโกณฑะโจพะปุร่า (Gangaikonda Cholapuram) ศิลปะราชวงศ์โจพะตอนปลาย (ภาพที่ 12) กำหนดอายุได้ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 16 พระนางประทับยืนสมภังค์บนศิระะอสุรูปควาย ทรงมี 4 กร พระหัตถ์ขวาหน้าแสดงอภัยมุทรา พระหัตถ์ขวาหลังทรงจักร พระหัตถ์ซ้ายหน้าท้าวพระโสณิ พระหัตถ์ซ้ายหลังทรงสังข์ คล้ายกับที่มามัลลปุร่า ตัวอย่างอีกแห่งหนึ่งที่น่าสนใจ คือ วิหารทิลานาฏราชที่จิทำพร่า (Thillai Nataraja Temple in Chidambaram) อายุราวพุทธศตวรรษที่ 17 – 18 (ภาพที่ 13) พระนางทุรคามิ 16 กร อวูธส่วนใหญ่หักหาย ทรงยกพระบาทขวาเหยียบบนหลังอสุรีที่พยายามหนี ทั้งนี้ความนิยมในการใส่รายละเอียดอื่น ๆ ในภาพทุรคามหิชาสุรมรรตินิก เช่น จำนวนพระกร อวูธ คณะที่มากหรือน้อยขึ้นอยู่กับข้อจำกัดด้านพื้นที่ที่งานประติมากรรมนั้น ๆ ติดตั้งอยู่

ภาพที่ 12 ทุรคามหิชาสุรมรรตินิกในอินเดียใต้ ที่วิหารคังโคโกณฑะโจพะปุร่า

ที่มา : ผู้เขียน

ภาพที่ 13 ทุรคามหิชาสุรมรรตินิก วิหารทิลานาฏราช จิทำพร่า

ที่มา : [http:// aftertravel.joydaz.ca/?p=320](http://aftertravel.joydaz.ca/?p=320)

สรุปได้ว่าในอินเดียมีการบูชาพระนางทุรคาในฐานะตัวแทนของชัยชนะและอำนาจมาตั้งแต่สมัยหลังพระเวทโดยเชื่อว่าพระนางจะประทานความแข็งแกร่งและความอดทนเพื่อเผชิญเหตุการณ์ต่าง ๆ ในชีวิตประจำวัน นอกเหนือไปจากคุณสมบัติทั่วไปของพระแม่ที่สามารถประทานความอุดมสมบูรณ์ ช่วยรักษาโรคภัย ที่สำคัญคือ ช่วยทำลายศัตรูทั้งที่มองเห็นและมองไม่เห็น (Smith & Chary, 1991, p. 171) รูปเคารพทุรคามหิสาสุมรรตินิกัมภีร์มักแสดงเป็นรูปเทวีทรงเครื่องประดับงดงาม มักมีหลายกรและทรงอาวุธนานาชนิด แสดงท่าทางต่อสู้กับอสูรซึ่งบางครั้งแสดงเป็นรูปควายหรือครึ่งคนครึ่งควาย

ประติมากรรมทุรคามหิสาสุมรรตินิกัมภีร์อิทธิพลศิลปะเขมรในประเทศไทย

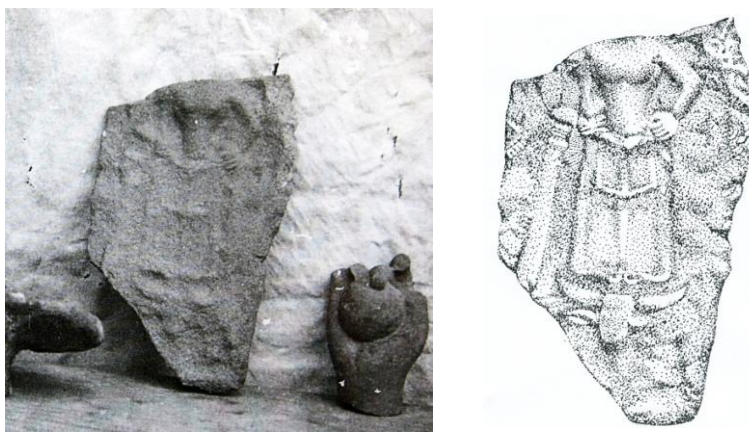
สมัยอิทธิพลศิลปะเขมรในประเทศไทยพบรูปเคารพทุรคามหิสาสุมรรตินิกัมภีร์จำนวน 3 ชิ้น ได้แก่ 1) ประติมากรรมจากเมืองศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี 2) สมบัติส่วนพระองค์ของพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ ยุคล และ 3) ทับหลังจากปราสาทเมืองแขก จังหวัดนครราชสีมา

1. ทุรคามหิสาสุมรรตินิกัมภีร์จากเมืองศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี

จากการขุดแต่งโบราณสถานของกรมศิลปากรใน พ.ศ. 2511 โบราณสถานหมายเลข 22/8 จากเมืองโบราณศรีมโหสถ อำเภอโคกปีบ จังหวัดปราจีนบุรี พบประติมากรรมขนาด 16X9 เซนติเมตร เป็นรูปเทวีประทับยืนบนศირษะควาย ด้านบนหักชำรุดเหลือเพียง 2 กร (ภาพที่ 14) ทรงมีพระวรกายท่อนบนใหญ่ พระอุระกลมมน บั้นพระองค์ เล็ก พระโสณิกว้าง พระหัตถ์ขวาล่างทรงวัตถุรูปทรงกระบอก พระหัตถ์ซ้ายล่างท้าวพระโสณิ ทรงนุ่งภูษาเรียบไม่จับจีบยาวจรดข้อพระบาท ประทับยืนสมถั่งคั่นศิริษะควายที่มีแต่หัวและหันศิริษะออกด้านหน้า ปัจจุบันไม่ทราบสถานที่เก็บรักษา

จากการตรวจสอบภาพถ่ายเก่าและลายเส้นที่มีผู้ศึกษาไว้ พระหัตถ์ขวาที่ทรงอาวุธด้ามยาวรูปกลมน่าจะหมายถึงคทา พระหัตถ์ซ้ายท้าวพระโสณิ เมื่อเปรียบเทียบกับรูปแบบโดยรวมพบว่าคล้ายคลึงกับประติมากรรมในศิลปะเขมรและศิลปะอินเดียใต้ซึ่งพระแม่ทุรคามักแสดงท่าประทับยืนสงบนิ่งบนอสูรที่แสดงเฉพาะส่วนศิริษะรูปควาย เช่น ทุรคามหิสาสุมรรตินิกัมภีร์จากมัลลปุระ (ภาพที่ 10)

อย่างไรก็ตามในระยะแรกทุรคามหิสาสุมรรตินิกัมภีร์ในศิลปะเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครไม่ได้ทรงอาวุธในพระหัตถ์และท้าวพระโสณิเลียนแบบศิลปะอินเดียใต้เสียทีเดียวเนื่องจากช่างเขมรอาจขาดทักษะในการแกะสลักประติมากรรมลอยตัวจึงได้พัฒนาวงโค้งด้านหลังงานประติมากรรมเพื่อรองรับการหักชำรุดของพระกร ทำให้การทรงอาวุธหรือการแสดงท่าทางด้วยพระหัตถ์มีความแตกต่างไปจากศิลปะอินเดีย ตัวอย่างทุรคามหิสาสุมรรตินิกัมภีร์ศิลปะสมัยกำแพงพระจากเมืองเสียวฮู (Lieu Hu) กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 13 จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานเมืองโฮจิมิน (ภาพที่ 15) สังเกตพระหัตถ์ขวาล่างคล้ายทรงคทาที่มีด้ามยาวจรดพื้นคล้ายกับพระแม่ทุรคาจากเมืองศรีมโหสถซึ่งลักษณะเทวีที่ทรงคทาในพระหัตถ์เป็นที่นิยมในศิลปะเขมรมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 – 13 (แสงรวี หอมทิพย์, 2529, หน้า 47)

ภาพที่ 14 ภาพถ่ายและภาพลายเส้นประติมากรรมทุรคามหิชาสุรมรรตินิกจากเมืองโบราณศรีมโหสถ
ที่มา : กรมศิลปากร, 2548, หน้า 27, 116

ภาพที่ 15 ทุรคามหิชาสุรมรรตินิกจากเมืองเสียวสุ
ที่มา : [http:// www.newyorksocialdiary.com](http://www.newyorksocialdiary.com)

2. ทุรคามหิชาสุรมรรตินิกสมบัติส่วนพระองค์ของพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ ยุคล

ประติมากรรมชิ้นนี้ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุลเคยถ่ายภาพและเขียนบทความลงในวารสารโบราณคดี พ.ศ. 2511 (ภาพที่ 16) จากภาพถ่ายพบว่าเทวี่เกล้าผมแบบชฎามงกุฎและมีกระบังหน้า สวมกุณฑลรูปดอกไม้มขนาดใหญ๋ ทรงกรองศอที่มีรูปมกรประดับตรงกลาง ทรงประทับยืนสมถั่งคั่นนอสูรที่ปรากฏเฉพาะศิระชะควาย พระอุมาทรงมี 4 กร พระหัตถ์ขวาหน้าซ้ายนางและซ้ายกลางพับเข้ากลางฝ่ามือ พระหัตถ์ขวาหลังทรงตรีศูลด้ามยาว พระหัตถ์ซ้ายหน้าทำวบนพระโสณี พระหัตถ์ซ้ายหลังทรงดาบ ทรงโรตียาวด้านหน้าจับจับหน้านางเป็นแผ่นใหญ่ มีผ้าคาดประดับห้อยเป็นรูปตัวยูบริเวนพระเพลาและ

ผูกเป็นโบว์ทั้ง 2 ข้าง ด้านล่างของงานประติมากรรมเป็นเตือยไว้สำหรับเสียบงานประติมากรรมเพื่อการติดตั้ง

ภาพที่ 16 ประติมากรรมทุรคามหิษามรรทนี
ที่มา : หม่อมเจ้าสุภัททดิศ ดิศกุล, 2511, หน้า 11

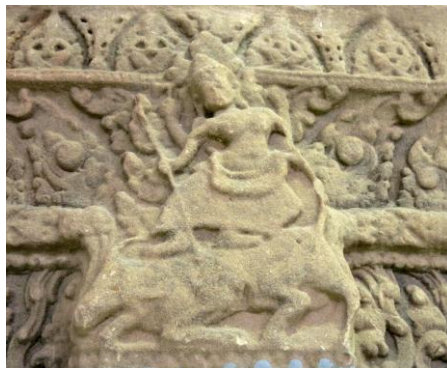
หม่อมเจ้าสุภัททดิศ ดิศกุล ทรงเปรียบเทียบการเกล้าผมแบบชฎามงกุฎคาดประดับด้วยกระบังหน้าที่มีลายดอกไม้ใหญ่ว่าคล้ายเครื่องประดับพระเศียรของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรจากราชเคือในประเทเวียดนาม (ภาพที่ 17) (หม่อมเจ้าสุภัททดิศ ดิศกุล, 2511, หน้า 12-14) กำหนดอายุได้ปลายพุทธศตวรรษที่ 12 ลักษณะพระพักตร์ของเทวีไม่เหมือนเทวรูปอินเดียแต่คล้ายกับเทวรูปรุ่นเก่าที่พบในประเทศไทย การทรงภูษายาวด้านหน้ามีผ้าคาดประดับห้อยเป็นรูปตัวยูบริเวณพระเพลาและผูกเป็นโบว์ด้านข้างทั้ง 2 ข้างเทียบได้กับประติมากรรมในอินเดียได้ตั้งแต่สมัยราชวงศ์ปัลลวะ ส่วนการแสดงอสุรเฉพาะส่วนศีรษะรูปควายเป็นอิทธิพลศิลปะอินเดียได้เช่นกัน สรุปได้ว่าทุรคามหิษามรรทนีพระองค์นี้มีอิทธิพลศิลปะเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครและศิลปะอินเดียได้สมัยราชวงศ์ปัลลวะผสมกัน

ภาพที่ 17 พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรจากราชเคีย
ที่มา : <http://fr.academic.ru>

3. ทับหลังทุศคามหิชาสุมรรตินิกาจากปราสาทเมืองแขก จังหวัดนครราชสีมา

ทับหลังชิ้นนี้ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย ตรงกลางแสดงภาพเทพีประทับยืนใช้พระบาทขวาตกลงบนหลังอสูรรูปควายที่เห็นด้านข้างทั้งตัว ทรงมี 4 กร พระหัตถ์ขวาหน้าทรงอาวุธด้ามยาวซึ่งน่าจะเป็นตรีศูลกลงไปบนหลังอสูร พระหัตถ์ขวาลงทรงขวาน พระหัตถ์ซ้ายหน้าจับหางอสูร พระหัตถ์ซ้ายหลังไม่สามารถระบุได้แน่ชัด ด้านหลังเป็นลายท่อนพวงมาลัยที่ออกกลายเป็นหัวพญานาคและมีข้อพับรูปดอกขาที่แผ่ออกจากศูนย์กลาง ด้านบนสุดเป็นแถวถักขึ้นนั่งเรียงเป็นแถว (ภาพที่ 18)

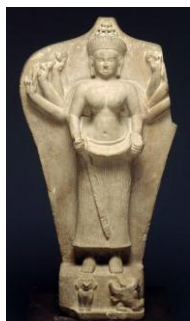
ภาพที่ 18 ทุศคามหิชาสุมรรตินิกาบนทับหลังปราสาทเมืองแขก
ที่มา : ผู้เขียน

สมิทิ ศิริภัทร์และมยุรี วีระประเสริฐ จำแนกทับหลังชิ้นนี้ว่าอยู่ในสมัยศิลปะร่วมแบบเขมรสมัยเกาะแกร์ซึ่งศิลปะในสมัยนี้นิยมสร้างงานประติมากรรมให้แลดูเคลื่อนไหว (สมิทิ ศิริภัทร์ และมยุรี

วีระประเสริฐ, 2533, หน้า 88) มีนักวิชาการตั้งข้อสังเกตว่าในศิลปะเขมร ประติมากรรมทุรคามหิชาสุรมรรตินิก้างเขมรมักเลือกถ่ายทอดพระแม่ทุรคาตอนปราบมหิชาสูรได้แล้วมากกว่าจะแสดงท่าต่อสู้กัน โดยพระนางมักประทับยืนแสดงชัยชนะบนอสุรที่เหลือเพียงรูปศีรษะควายขนาดเล็กพร้อมอาวุธในพระหัตถ์ เช่น จักร สังข์ คทา ธรรณี ฯลฯ ที่ได้รับมาจากพระวิษณุ (Bucker & Latchford, 2011, p. 171) อีกทั้งลักษณะของประติมากรรมมักดูสงบนิ่งปราศจากการเคลื่อนไหว ตัวอย่างประติมากรรมหล่อโลหะในศิลปะเขมรสมัยเกาะแกร์จากพิพิธภัณฑ์ศิลปะคลีฟแลนด์ (ภาพที่ 19) เทวทรงประทับยืนมี 4 กรทรงอาวุธแบบเดียวกันกับพระอุมาในศิลปะเขมร กล่าวคือพระหัตถ์ขวามบนทรงจักร พระหัตถ์ขวาล่างทรงธรรณี พระหัตถ์ซ้ายบนทรงสังข์ และพระหัตถ์ซ้ายล่างทรงคทา หรือประติมากรรมแกะสลักหินทุรคามหิชาสุรมรรตินิก้างสถาบันศิลปะแห่งเมืองชิคาโก (The Art Institute of Chicago) กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 15 (ภาพที่ 20) ในภาพจะเห็นพระนางประทับยืนมี 8 กรทรงอาวุธในทุกพระหัตถ์ ที่ฐานด้านล่างมีศีรษะควายและสิ่งขนาดเล็กประกอบอยู่

ภาพที่ 19 ทุรคามหิชาสุรมรรตินิก้างพิพิธภัณฑ์ศิลปะคลีฟแลนด์
ที่มา : Bucker and Latchford, 2011, p.174

ภาพที่ 20 ทุรคามหิชาสุรมรรตินิก้างสถาบันศิลปะแห่งเมืองชิคาโก
ที่มา : <http://www.artic.edu>

อย่างไรก็ตามผู้เขียนตั้งข้อสังเกตว่าการแสดงภาพทุรคามหิชาสุมรรตินิกี้ ประทับยืนสงบนิ่ง โดยมีศิระชะควายขนาดเล็กประดับที่ฐานเป็นความนิยมเฉพาะประติมากรรมลอยตัว แต่ถ้าเป็นประติมากรรมนูนสูงมักแสดงจากการสู้รบและเห็นลำตัวอสุรูปควาย ตัวอย่างเช่น ประติมากรรมประดับผนังที่ปราสาทบกกอง ศิลปะสมัยนครวัด (ภาพที่ 21) และปราสาทบันทายสำหรับ ศิลปะเขมรสมัยนครวัด (ภาพที่ 22)

ภาพที่ 21 ทุรคามหิชาสุมรรตินิกี้ปราสาทบกกอง ศิลปะสมัยนครวัด
ที่มา : หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, 2547, หน้า 96

ภาพที่ 22 ทุรคามหิชาสุมรรตินิกี้ปราสาทบันทายสำหรับ ศิลปะเขมรสมัยนครวัด
ที่มา : หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, 2547, หน้า 95

เมื่อเปรียบเทียบอาการเคลื่อนไหวของพระแม่ทุรคาจากปราสาทเมืองแขกที่มีการใช้พระหัตถ์จับทางอสุรยกขึ้นและการแสดงภาพอสุรูปควายที่เห็นลำตัวด้วยนั้นน่าจะเป็นการรับอิทธิพลศิลปะอินเดียเหนือหรือศิลปะขวามากกว่า ทั้งนี้ ศิลปะขวานิยมสร้างประติมากรรมทุรคามหิชาสุมรรตินิกี้เช่นกัน โดยพระแม่ทุรคามักแสดงท่าทางต่อสู้กับอสุร ใช้พระบาทกดลงบนลำตัวอสุร พระหัตถ์ข้างหนึ่งมักจับทาง

อสุร รวมทั้งมหาสูรมักทำรูปควายเต็มตัวที่มองเห็นจากด้านข้างมากกว่าจะแสดงเพียงศีรษะอสุร
ตัวอย่างประติมากรรมในศิลปะชวาจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (ภาพที่ 23)

ภาพที่ 23 ทูรคามมหาสูรบรรพตในศิลปะชวา
ที่มา : ผู้เขียน

ทั้งนี้อิทธิพลศิลปะชวาที่ปรากฏบนทับหลังทูรคามมหาสูรบรรพตจากปราสาทเมืองแขกนี้อาจ
ถูกส่งผ่านมาทางศิลปะเขมรก็ได้ เนื่องจากในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 (ครองราชย์ พ.ศ. 1345 –
1378) มีการรับอิทธิพลทางด้านศิลปะและแนวคิดเทวราชามาจากชวา ดังปรากฏลวดลายหน้ากาลซึ่งเป็น
ลายที่นิยมในศิลปะชวาบนทับหลังและงานประดับตกแต่งในศิลปะเขมรในยุคต่อ ๆ มา

จากการศึกษาประติมากรรมทูรคามมหาสูรบรรพตซึ่งเป็นศิลปกรรมที่รับอิทธิพลศิลปะเขมรที่
พบในประเทศไทยตามแหล่งโบราณคดีศรีมโหสถรวมทั้งปราสาทเมืองแขกซึ่งล้วนมีความสัมพันธ์กับ
อาณาจักรเขมรโบราณ อธิบายได้ว่าเมืองโบราณศรีมโหสถเป็นเมืองสำคัญตั้งแต่สมัยสมัยทวารวดี เมื่อ
อิทธิพลวัฒนธรรมเขมรแพร่เข้ามาในดินแดนไทยน่าจะผ่านมาจากเมืองโบราณเขาน้อยต่อมายังเมือง
ศรีมโหสถก่อนที่เข้าสู่ภาคกลางของไทยโดยอาจขึ้นไปตามลำน้ำลพบุรี – ป่าสักหรือข้ามเทือกเขาพนม
ดงรักไปยังพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย โดยประติมากรรมจากเมืองศรีมโหสถและสมบัติส่วน
พระองค์ของพระเจ้าวรวรงค์ พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ ยุคล มีลักษณะร่วมกับศิลปะเขมรกำหนดอายุได้ว่า
ในสมัยพุทธศตวรรษที่ 12 – 14 โดยหน้าที่การใช้งานเป็นรูปเคารพสำหรับตั้งวางเพื่อการบูชาตามคติ
เดียวกับในอินเดียคือ ขอปรมในด้านซ้ายขวา ในขณะที่ทูรคามมหาสูรบรรพตซึ่งเป็นภาพสลักบนทับหลัง
ปราสาทเมืองแขกนั้นน่าจะเป็นการอวยชัยให้พรให้กับผู้ที่มาสักการบูชายังปราสาทแห่งนี้ได้รับชัยชนะ
เช่นกัน

นับตั้งแต่พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ทรงประดิษฐานลัทธิเทวราชซึ่งเกี่ยวข้องกับลัทธิไศวนิกายทำ
ให้กษัตริย์กลายเป็นสมมติเทพและเป็นส่วนหนึ่งของพระคเณศ พระอุมาในฐานะศักดิ์ของพระคเณศจึงได้รับ
การบูชาควบคู่ไปกับพระคเณศ พระแม่ทุรคาซึ่งเป็นภาคหนึ่งของพระอุมาในปางดุร้ายจึงได้รับการบูชา

เช่นกัน จากการศึกษาจารึกที่พบในดินแดนเขมรและในประเทศไทยมักกล่าวถึงวีรกรรมของกษัตริย์เขมร ผู้สร้างเทวาลัย สถาปนาศิวิลิสต์หรือสร้างรูปเคารพพระศิวะและพระชายาของพระองค์ ส่วนใหญ่จะกล่าวถึงพระอูมามากกว่านางทศรา เช่น จารึกปราสาทพิพเสียม 2 หรือ จารึก K.234 จากอำเภอ อรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว กล่าวสรรเสริญพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ว่าทรงเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่เหนือ กษัตริย์ทั้งหลาย ทรงสร้างเทวรูปพระศิวะและพระอูมาไว้บนภูเขา (Goerge Coedès, 1954, p. 234)

น่าสังเกตว่าตั้งแต่ศิลปะเขมรสมัยเกาะแกร์ ราวพุทธศตวรรษที่ 15 เป็นต้นไป ไม่พบ ศิลปกรรมที่เกี่ยวกับทศราทศคามหิชาสูตรนี้ในดินแดนไทยอีกเลยแต่ผู้เขียนเชื่อว่าพระนางน่าจะยังคงเป็นที่ เคารพบูชาเรื่อยมาเพราะพบหลักฐานจารึกที่มีอายุหลังพุทธศตวรรษที่ 15 อีกอย่างน้อย 3 หลัก ที่ กล่าวถึงพระนางทศรา เช่น จารึกจากโบราณสถานเมืองเสมา อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา กล่าวถึง พระเจ้าชัยวรมันที่ 5 (ครองราชย์ พ.ศ. 1511 – 1544) ว่ามีการสร้างเทวรูปและบูชาพระนาง ความว่า

“*ขอนอบน้อมพระศิวะ พระวิษณุ พระพรหม พระนางเคารี และพระนางสร้อยดี...พระองค์ (หมายถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 – ผู้เขียน) ทรงสำเร็จการศึกษาจากสำนักต่าง ๆ พวกพราหมณ์ผู้เชี่ยวชาญ ในไตรเพท จึงอภิเษกพระองค์ให้สถิตในราชสมบัติ พระองค์ทรงสร้างพระศิวลึงค์ไว้ในอิศวรบุรี...ทรงสร้าง รูปพระนางทศราและพระศิวลึงค์ไว้ในทิศต่าง ๆ จำนวนมาก เพื่อเป็นที่สักการบูชา...*” (บำรุง คำเอก, 2550, หน้า 19)

จารึกสตักก๊กอม 2 หรือ K.235 จากปราสาทสตักก๊กอม อำเภออรัญประเทศ จังหวัด สระแก้ว กล่าวสรรเสริญพระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ 2 (ครองราชย์ พ.ศ. 1593 – 1609) ว่าทรงจัดพิธีบูชา เทพและเทวีทั้งปวง หนึ่งในนั้นคือ พระนางทศราเทวี (R.C. Majumdar, 1953, p. 368) หรือจารึกสร้าง เทวรูป ไม่ปรากฏที่มา ระบุศักราชจากจารึกได้ว่า พ.ศ. 1682 กล่าวถึงรัชกาลพระบาทกัมมรเตงอัญศรี สุริยวรมันทเวะทรงมีพระบรมราชโองการรับสั่งให้สร้างเทวรูปหลายองค์ หนึ่งในนั้นคือ พระภควดีมหาสุ รมรรตินี (กรมศิลปากร, 2529, หน้า 46) จารึกทั้ง 3 แห่งนี้จึงเป็นหลักฐานว่ามีการสร้างรูปเคารพพระ นางทศราไว้เพื่อการสักการบูชาอย่างน้อยจนถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 17 เพียงแต่ปัจจุบันยังไม่ค้นพบรูป เคารพดังกล่าว

สรุป

ประติมากรรมทศคามหิชาสูตรนี้เป็นปางดุร้ายภาคหนึ่งของพระอูมา ชายาของพระศิวะซึ่งเป็น เทพเจ้าสูงสุดในศาสนาฮินดู ไศวนิกาย ความเชื่อเกี่ยวกับพระแม่ทศราปางมหาสุรมรรตินีเริ่ม ปรากฏในวัฒนธรรมอินเดียสมัยหลังพระเวทในฐานะเทวีท้องถิ่นผู้ประทานชัยชนะ ต่อมาความเชื่อ เกี่ยวกับพระแม่ทศราถูกรวมเข้ากับพระอูมาซึ่งถูกยกฐานะขึ้นเป็นชายาหรือศักดิ์ของพระศิวะ ลักษณะ ทางประติมานวิทยาของทศคามหิชาสูตรนี้นักแสดงเป็นรูปเทวีทรงเครื่องประดับงดงาม มีหลายกร และทรงอาวุธในแต่ละพระหัตถ์ แสดงท่าทางต่อสู้กับอสูรซึ่งแสดงเป็นรูปควายหรือครึ่งคนครึ่งควายและ ได้รับการเคารพบูชาในเทวีผู้มีคุณสมบัติด้านความแข็งแกร่งและความสามารถในการเอาชนะศัตรู ในสมัย อิทธิพลศิลปะเขมรในประเทศไทยพบประติมากรรมทศคามหิชาสูตรนี้น้อยอย่างน้อย 3 ชิ้น ได้แก่ ประติมากรรมจากเมืองศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี สมบัติส่วนพระองค์ของพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์

เจ้าภาพันธุ์ ยุคล และทับหลังจากปราสาทเมืองแขก จังหวัดนครราชสีมา ประติมากรรมทั้ง 3 ชิ้นมีรูปแบบทางศิลปกรรมที่แสดงถึงอิทธิพลศิลปะอินเดีย ศิลปะเขมร และศิลปะชวา แสดงถึงการรับวัฒนธรรมร่วมกันจากอินเดีย ในขณะเดียวกันก็ส่งอิทธิพลซึ่งกันและกัน

บรรณานุกรม

บำรุง คำเอก. (2550). รายงานการวิจัยเรื่องอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูในสมัยรัตนโกสินทร์
ตอนต้น. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

กรมศิลปากร. (2529). **จารึกในประเทศไทย เล่มที่ 4**. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.

กรมศิลปากร. (2548). **โบราณคดีเมืองศรีมโหสถ**. กรุงเทพฯ: ทริปปิเลต บีเพรส.

สมิทธิ ศิริภัทร์ และมยุรี วีระประเสริฐ. (2533). **ทับหลัง**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. (2511). มหาสมุทรธรรมิณี. **โบราณคดี**, 1(4), หน้า 9-14.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. (2547). **ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม**. กรุงเทพฯ: พิมพ์ดี พรินต์ติ้ง
เซนเตอร์.

แสงรวี หอมทิพย์. (2529). การศึกษาประติมากรรมนูนต่ำเทพมหิชาสูรธรรมิณี ที่โบราณสถานหลาย
เลข 22 ตำบลโคกปี่ อำเภอกอเขิน จังหวัดปราจีนบุรี. สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต
(โบราณคดี) ภาควิชาโบราณคดี, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

Avalokitesvara Rachgia. (2014). Retrieved from http://fr.academic.ru/pictures/frwiki/71/Guimet_5887_Avalokiteshvara.jpg

Bucker, E.C., & Latchford, D. (2011). **Khmer bronzes : new interpretations of the past**.
Chicago: Art Media Resources.

Coedès, G. (1954). Piédroits de Pràsàt Tăp Siem (K. 234). in **Inscriptions du Cambodge**
vol. VI (pp.234-235). Hanoi: Imprimerie d'Extrême-Orient.

Durga-Mahisasuramardini. Retrieved from [http://www.ebanglapedia.com/en/article.php?id=2534&title=Iconography-\(Stone-Sculptures\)](http://www.ebanglapedia.com/en/article.php?id=2534&title=Iconography-(Stone-Sculptures))

Durga, lieu hue, Saigon museum. (2014) Retrieved from http://www.newyorksocialdiary.com/legacy/i/partypictures/02_15_10/jk/IMG_7137.jpg

Goddess Durga, Orissa. (2014). Retrieved from: <http://jyrichter.us/travel/India2010/Orissa/Orissa.htm>

Goddess Durga Slaying the Buffalo Demon, Khmer art. (2014). Retrieved from
<http://www.artic.edu/aic/collections/artwork/144401>

Mahisamardini, terracotta, Sarsabaz. (2014). Retrieved from http://www.banglapedia.org/HT/I_0014.htm

Mahisasur Mardini Badami cave. (2014). Retrieved from <http://www.shadowsgalore.com/2012/06/badami-cave-temples/>

Majumdar, R.C. (1953). Sdok Kok Thom Stele Inscription of Udayāḍitya-varman. in
Inscription of Kambuja (pp.368-369). Calcutta: The Asiatic Society.

-
- Pal, Pratapaditya. (1986). **Indian Sculpture: Circa 500 B.C.-A.D. 700 Volume 1.** California: University of California press.
- Rao, T.A. Gopinatha. (1968). **Elements of Hindu Iconography Vol II part I.** New Delhi: Motital Banarsidass.
- Roy, A. (2014). **The lion of Durga is a gift from a Greek goddess.** Retrieved from <http://wise-planet.blogspot.com/2009/02/lion-of-goddess-durga.html>
- Shiha, B.C. (1983). **Hinduism and symbol worship.** Delhi: Agam Kala Prakashan.
- Simmons, C. (2008). **She who slays the buffalo-demon divinity, identity, and authority in iconography of Mahisa Suramardini.** Unpublished master's thesis, Florida State University.
- Smith, H. D. & Chary, M. N. (1991). **Handbook of Hindu gods, goddesses and saints.** Delhi: Sundeep Prakashan.
- Srivastava, B. (1978). **Iconography of Sakti: A Study base on Sritattvanidhi.** Varanasi: Chaukhambha Orientalia.
- Srivastava, M.C.P. (1979). **Mother Goddess in Indian Art Archaeology & Literature.** New Delhi: Printed India.
- Thillai Nataraja Temple in Chidambaram.** (2014). Retrieved from <http://aftertravel.joydaz.ca/?p=320>